

Dołęga, Józef M.

Zasady cywilizacji życia, pokoju i miłości w ujęciu Jana Pawła II

Studia Teologiczne 21, 333-355

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF M. DOŁĘGA

ZASADY CYWILIZACJI ŻYCIA, POKOJU I MIŁOŚCI W UJĘCIU JANA PAWŁA II

Treść: 1. Wprowadzenie; 2. Podstawy nowej cywilizacji; 3. Podstawy wychowania ekologicznego; 4. Nauki w kontekście zagrożeń środowiskowych; 5. Zakończenie.

1. Wprowadzenie

Sytuacja jaka zaistniała na początku XXI wieku wymusza wielu autorów o zajęcie się problemem zasad nowej cywilizacji życia, pokoju, miłości, dialogu i wychowania. Niniejszy artykuł przypomina wcześniej opublikowane teksty autora na ten temat w wersji uzupełnionej i rozbudowanej.

Problem współtworzenia narodowych i uniwersalnych podstaw świadomości społecznej, domaga się refleksji nad zasadami nowej cywilizacji, dialogu, wychowania i również edukacji ekologicznej. W poszukiwaniu tych zasad odwołujemy się do dokumentów Soboru Watykańskiego Drugiego, nauki zawartej w nowym Katechizmie Kościoła Katolickiego i papieskiego nauczania Jana Pawła II zawartego w oficjalnych dokumentach Kościoła. Artykuł dotyczy następujących zagadnień:

- zasad nowej cywilizacji i dialogu;
- podstaw edukacji ekologicznej;
- sytuacji w naukach związanych z ochroną środowiska;
- w zakończeniu podkreślimy znaczenie metanoi jako radykalnej zmiany mentalności.

2. Podstawy nowej cywilizacji

W epoce dialogu, negocjacji, porozumień i kompromisów zastanawiamy się nad istotnymi podstawami tych zjawisk społecznych. Jan Paweł II od pierwszej swojej encykliki *Redemptor hominis*¹ poprzez en-

¹ JAN PAWEŁ II, *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, Kraków 1996, 1-53.

cykliki *Laborem exercens*², *Sollicitudo rei socialis*³, *Centesimus annus*⁴, *Veritatis splendor*⁵, *Evangelium vitae*⁶, *Ut unum sint*⁷ aż do wypowiedzi w ONZ z 5 października 1995 roku⁸, programu wielkiej nowenny przed Jubileuszem Chrześcijaństwa 2000 i obchodami Roku Jubileuszowego⁹ zawarł podstawy dialogu wewnątrz chrześcijaństwa i między religiami świata, oraz zasady nowej cywilizacji pokoju, życia i miłości, dialogu międzyludzkiego i międzynarodowego, zasady te mają charakter uniwersalny. Wśród nich wyróżniamy dwie grupy zasad: antropologiczną i religijną.

Zasady antropologiczne są oparte na rozumnej naturze człowieka i mają charakter uniwersalny. Do nich należą przede wszystkim:

- (1) – zasada pokoju,
- (2) – zasada solidarności,
- (3) – zasada sprawiedliwości,
- (4) – zasada wolności,
- (5) – zasada prawdy,
- (6) – zasada miłości.

2. 1. **Zasada pokoju.** Idea pokoju w chrześcijaństwie jest podstawą rozwoju każdej osoby ludzkiej, rodziny, narodu i nie tylko współistnienia ale współpracy międzynarodami. Świadomość tej idei w sposób szczególny widzimy w nauce Kościoła Katolickiego w drugiej połowie XX wieku. Nauka ta jest zawarta w encyklice pokoju Jana XXIII: *Pacem in terris*¹⁰, w nauce Soboru Watykańskiego Drugiego¹¹, w wypowiedziach Jana Pawła II,¹² oraz w publikacjach teologów i filozofów¹³.

² JAN PAWEŁ II, *Laborem exercens*, tamże, 101-154.

³ JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, tamże, 319-376.

⁴ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, tamże, t. II, 460-530.

⁵ JAN PAWEŁ II, *Veritatis splendor*, tamże, 531-637.

⁶ JAN PAWEŁ II, *Evangelium vitae*, tamże, 639-752.

⁷ JAN PAWEŁ II, *Ut unum sint*, tamże, 753-822.

⁸ JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, L'Osservatore Romano (Wydanie Polskie) 14(1995) nr 11-12, 4-9.

⁹ Por. *Wielki Jubileusz Chrześcijaństwa 2000*, pod red. J. M. DOŁĘGA, J. W. CZRTOSZEWSKI, S. ŚLEDZIEWSKI, AUM, Episteme 12(2000); Episteme 13(2000), Olecko 2001.

¹⁰ JAN XXIII, *Pacem in terris*, w: *Encykliki*, Warszawa 1981, 94-157; por. J. MAJKA, *Koncepcja pokoju chrześcijańskiego w świetle encykliki „Pacem in Terris”*, *Colloquium Salutis*, 3(1973) 81-92.

¹¹ Sobór Watykański Drugi – Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, tekst łacińsko-polski, Paris 1967, 411, 637-645, 209.

¹² Np. JAN PAWEŁ II, *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem*, Orędzie na XXIII światowy dzień pokoju, 1 styczeń 1990.

¹³ Przykładowo wymieniam tutaj następujących autorów: S. OLEJNIK, *Pokój – zagadnienie i zadanie moralne*, w: *W kierunku człowieka*, red. B. BEJZE, ATK, Warszawa 1971,

Jan XXIII w encyklice *Pacem in terris*¹⁴ w sposób szczególny oparł swoją naukę o pokój między wszystkimi narodami na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności. Natomiast Paweł VI rozwinął ideę pokoju w kontekście rozwoju całej ludzkości w encyklice *Populorum progressio*¹⁵.

Sobór Watykański II¹⁶ wskazał na konieczność budowania pokoju na uporządkowanym współżyciu w atmosferze sprawiedliwości i moralności publicznej w każdym narodzie i między narodami; podkreślił znaczenie wysiłków zmierzających do zakazu zbrojeń, do umów międzynarodowych o rozbrojeniu i umów w sprawie powszechnego pokoju. Do zgroźeń pokoju zaliczył wrogość uczuć, pogardę, nieufność, nienawiść rasową dlatego też zawarł wskazania dla wychowawców i pedagogów w edukacji do pokoju.

Podstawy obrony pokoju znajdujemy również w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* zawarte w punktach 2302 do 2306. Główną podstawą obrony pokoju jest prawo dekalogu „Nie zabijaj”¹⁷.

2. 2. **Zasada solidarności.** Nazwa i pojęcie **solidarność** – w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku ma wyjątkowe znaczenie i to w aspekcie treści, jak i zakresu oraz zastosowań. W dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego¹⁸ znajdujemy w dwóch miejscach zastosowanie tego terminu, a mianowicie: w historii i teologii zbawienia ludu bożego jest wpisana solidarność ludzka oraz podkreślenie wzrastającej solidarności ludzi i narodów w świecie współczesnym w różnorodnej działalności. Natomiast w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* zastosowano tę nazwę i pojęcie w szesnastu punktach¹⁹.

Nic więc dziwnego, że w pracach Jana Pawła II nazwa i pojęcie solidarność są ujęte jako zasada uniwersalna i jako wartość uniwersal-

325-344; H. WAŚKIEWICZ, *Chrześcijańska koncepcja pokoju*, Colloquium Salutis, 3(1973) 38-41; J. KRUCINA, *Pokój jako element dobra wspólnego społeczności ogólnoludzkiej*, Colloquium Salutis 3(1973) 89-104; S. KOWALCZYK, *Z refleksji nad człowiekiem. Człowiek-społeczność-wartość*, TNKUL, Lublin 1995, 253-294.

¹⁴ Por. JAN XXIII, *Pacem in terris*, w: *Encykliki*, Warszawa 1981, 94-157.

¹⁵ Por. PAWEŁ VI, *Populorum progressio*, w: *Encykliki*, 226-281.

¹⁶ Por. *Dekret o wolności religijnej*, w: *Sobór Watykański Drugi*, 411; *Konstytucja duszpasterska O Kościele w świecie współczesnym*, tamże, 637- 645; *Dekret o ekumenizmie*, tamże, 209-211.

¹⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, 522-523.

¹⁸ Por.: *Dekret o apostołstwie świeckich*, w: *Sobór Watykański Drugi*, 379-381; *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, tamże, 569.

¹⁹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 344, 361, 953, 1699, 1849, 1939-1942, 2224, 2239, 2281, 2402, 2407, 2438 -2439, 2494, 2831, 2850.

na²⁰. Na podstawie tej zasady można rozwijać i scalać życie i działalność społeczną w rodzinie, narodzie i w skali międzynarodowej.

2. 3. **Zasada sprawiedliwości.** W dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego²¹ znajdujemy ujęcia następujących problemów związanych ze sprawiedliwością:

- człowiek został stworzony w sprawiedliwości;
- królestwem sprawiedliwości jest Królestwo Chrystusa;
- człowiek ma obowiązek szerzenia i miłowania oraz znoszenia prześladowania dla sprawiedliwości;
- Pismo święte uczy sprawiedliwości i należy do niej wychowywać;
- sprawiedliwość społeczna, rozdzielcza w gospodarce światowej i w stosunkach między narodami;
- troska o sprawiedliwość spoczywa na biskupach i kapłanach, a poczucie jej występuje wśród chrześcijan różnych wyznań.

Obszerna nauka o sprawiedliwości jest zawarta w Katechizmie Kościoła Katolickiego²². Dotyczy ona człowieka, Boga, Jezusa Chrystusa, postępowania oraz różnych aspektów sprawiedliwości, a mianowicie: pierwotnej, prawnej, rozdzielczej, społecznej i wymiennej.

Sprawiedliwość jako zasada i wartość o charakterze uniwersalnym jest podstawą analiz życia religijnego, rodzinnego, narodowego, międzynarodowego, społecznego i gospodarczego. Jan Paweł II w oparciu również i o tę zasadę widzi możliwość budowania cywilizacji miłości²³.

²⁰ Por. JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, 9; JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, 355; JAN PAWEŁ II, *Unt unum sint*, tamże, 783-784. Zob.: S. KOWALCZYK, *Z refleksji nad człowiekiem...*, 138-144; W. Piwoński, *Zasady społeczne w encyklice Jana Pawła II „Laborem exercens”*, w: JAN PAWEŁ II, *„Laborem exercens”*. *Powołany do pracy*, pod red. J. Krucina, Wrocław 1983, 83-105.

²¹ Por. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, w: *Sobór Watykański Drugi*, 547, 577, 655, 575, 565, 619, 629, 637, 653; *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, tamże, 131, 139, 111, 107; *Dekret o działalności misyjnej Kościoła*, tamże, 457; *Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym*, tamże, 347; *Dekret o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, tamże, 331; *Deklaracja o wolności religijnej*, tamże, 411; *Dekret o posłudze i życiu kapłańskim*, tamże, 489, 511; *Dekret o formacji kapłańskiej*, tamże, 295; *Dekret o ekumenizmie*, tamże, 219.

²² O sprawiedliwości w następujących punktach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*: 54, 58, 62, 201, 215, 271, 375n, 400-403, 545, 588, 601, 602, 633, 671, 716, 729, 761, 769, 781, 909, 989, 1038, 1040-1042, 1047, 1128, 1224, 1405, 1435, 1459, 1695, 1697, 1733, 1754, 1787, 1805, 1807, 1814, 1861, 1888, 1912, 1916, 1928, 1953, 1987, 1991-1993, 2006, 2007, 2009, 2086, 2091, 2054, 2147, 2154, 2213, 2236, 2237, 2239, 2261, 2297, 2302, 2356, 2411, 2419, 2425, 2437n, 2446, 2472, 2476, 2479, 2484n, 2487, 2494, 2543, 2569, 2577, 2811, 2820, 2830, 2932, 2833.

²³ Por. JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, 9; JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, w: *Encykliki...*, t. I, 344; *Dives in misericordia*, tamże, 86-88.

2. 4. **Zasada wolności.** Refleksję nad zasadą wolności rozpoczniemy od dokumentów Soboru Watykańskiego Drugiego, następnie od danych zawartych na ten temat w Katechizmie Kościoła Katolickiego i stwierdzeń Jana Pawła II.

Nauka Soboru Watykańskiego Drugiego wolność ujmuje jako przywilej człowieka wynikający z natury i godności osoby ludzkiej, wartość tego przywileju jest wysoko oceniana w świadomości współczesnego człowieka. Do szczegółowych zagadnień podjętych przez ten Sobór należy zaliczyć następujące²⁴:

- wolność a samowola;
- prawdziwa wolność w przyjmowaniu konieczności życia społecznego, wymagań solidarności i służby wspólnocie ludzkiej;
- wolność polityczna;
- wolność wyboru szkół;
- wolność wyboru współmałżonka;
- wolność wyboru stanu życia;
- wolność informacji;
- wolność synów Bożych;
- wolność religijna.

Soborowy *Dekret o wolności religijnej*²⁵ podkreśla następujące szczegółowe problemy, a mianowicie:

- powszechność postulatów wolności religijnej;
- wolność religijna a obowiązek szukania prawdy religijnej;
- wolność a natura aktu religijnego;
- wolność publicznego wyznawania wiary w społeczeństwie;
- prawo wspólnot religijnych do wolności w całokształcie ich działania;
- przymus lub nieuczciwe nakłanianie w rozpowszechnianiu wiary jest obrażą godności religijnej;
- wolność religijna rodziny i wychowania dzieci;
- odpowiedzialność władzy cywilnej, obywateli, grup społecznych, wspólnot religijnych za zachowanie wolności religijnej;
- potępienie wszelkiej dyskryminacji religijnej;
- granicą wolności religijnej jest dobro wspólne wszystkich obywateli;
- troska o wychowanie do wolności;
- nauka o wolności wynika z Objawienia;

²⁴ Por. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, w: *Sobór Watykański Drugi*..., 551, 563, 565, 567, 581, 613, 629; *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim*, tamże, 317; *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, tamże, 141; *Dekret o ekumenizmie*, tamże, 203-205; *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, tamże, 247.

²⁵ Por. *Deklaracja o wolności religijnej*, w: *Sobór Watykański Drugi*..., 401-419.

- nauka Ojców o wolności aktu wiary;
- wezwanie Boże wiąże człowieka w sumieniu ale nie zniewala;
- przykłady postępowania Chrystusa i Apostołów wobec ludzi żyjących w błędzie;
- Kościół naśladuje Chrystusa, choć nieraz postępował w sposób niedostatecznie zgodny z duchem ewangelicznym;
- Kościół ma prawo do wolności i to należy uznać za podstawową zasadę w stosunkach pomiędzy Kościołem a całym porządkiem cywilnym.

Ten obszerny materiał związany z wolnością człowieka zawarty w dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego ma swoje odbicie w ujęciu wolności w Katechizmie Kościoła Katolickiego. Zawarta tu jest charakterystyka wolności, wolności Boga, Chrystusa, człowieka, wolność religijna i wolny związek (pozamałżeński). Nazwa i pojęcie wolności występuje w 112 punktach Katechizmu. Jest to obszerny materiał do analizy tego pojęcia²⁶.

We wspomnianym już przemówieniu w ONZ Jan Paweł II²⁷ w sposób szczególny położył nacisk na zasadę wolności, która jest wspólnym dobrem ludzkości, mimo zgroźń i ryzyka jej utrzymania w relacji do człowieka, rodziny, narodu i między narodami. Mimo to, Papież widzi nadzieje na poszanowanie i utrzymanie w rodzinie ludzkiej tej zasady, przez respektowanie jej w narodach świata, przez działanie organizacji międzynarodowych (np. ONZ), przez wpisanie jej w prawa moralne oraz przez realne dążenie do budowy cywilizacji miłości.

2. 5. Zasada prawdy. Wszystkie wspomniane zasady: pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności są powiązane strukturalnie z prawdą. Dlatego do funkcjonowania realnego tych zasad w życiu społecznym potrzeba przyjęcia i uznania prawdy jako zasady uniwersalnej.

²⁶ Por. O wolności zobacz w następujących punktach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*: 33, 50, 150, 154, 160n, 166, 296, 300n, 307n, 311, 377, 387, 392, 396n, 407, 450, 488, 490, 600, 609n, 645, 759, 782, 908, 922, 1009, 1033, 1036, 1180, 1250, 1436, 1559, 1625n, 1628, 1632, 1705, 1707, 1730n, 1733, 1738, 1742, 1744, 1749, 1751, 1782, 1784, 1828, 1859-1861, 1874, 1883n, 1901n, 1907, 1915, 1972, 1993, 2002, 2008, 2088, 2102, 2104n, 2181, 2188, 2223, 2228, 2236, 2238n, 2245, 2261, 2263, 2268, 2284, 2302n, 2307, 2310, 2326, 2338n, 2343, 2352n, 2359, 2370, 2390, 2402, 2431, 2485, 2492, 2494, 2498, 2526, 2736, 2749,

²⁷ Por. JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, 4-9; JAN PAWEŁ II, *Veritatis splendor*, w: *Encykliki...*, 564-580, 602. Zob. S. KOWALCZYK, *Z refleksji nad człowiekiem*, 101-126.

W dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego prawda jest ukazana w następujących zagadnieniach²⁸:

- prawda absolutna;
- znaczenie prawdy i jej siła;
- prawda a umiejętności techniczne;
- poznawalność prawdy przez człowieka;
- miłość bliźniego nie może czynić człowieka obojętnym na prawdę;
- obowiązek człowieka szukania, przyjęcia i zachowania prawdy;
- wierność prawdzie w badaniach i dociekaniach naukowych;
- wychowanie alumnów do umiłowania prawdy;
- Duch Święty jest Duchem prawdy;
- Duch Święty przez Ewangelię i Kościół wprowadza wiernych w prawdę;
- charyzmat prawdy otrzymali biskupi wraz z sukcesją;
- Kościół dąży do osiągnięcia pełni prawdy Bożej;
- prawda o Bogu i zbawienie są objawione w osobie Chrystusa;
- Ewangelie przekazują prawdę o Chrystusie;
- prawda w Objawieniu a rodzaje literackie;
- szukanie prawdy w swobodnych badaniach przez dialog.

Problem prawdy jest uwzględniony również w Katechizmie Kościoła Katolickiego²⁹ w relacji do Boga, człowieka, życia społecznego, a szczególnie przy analizie ósmego przykazania dekalogu.

Jan Paweł II³⁰ w swoim papieskim nauczaniu poświęca wiele uwagi zagadnieniu prawdy, a zwłaszcza w encyklice: *Veritatis splendor*. Prawda jako zasada i wartość uniwersalna jest związana strukturalnie z zasadą pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności. Na temat związku wolności z prawdą Jan Paweł II pisze: „Wolność ma swoją wewnętrzną «logikę», która ją określa i uszlachetnia: jest podporządkowana prawdzie i urzeczywistnia się w poszukiwaniu i czynieniu prawdy. Oderwana od prawdy o człowieku, wolność wyradza się w życiu indywidualnym w samowolę, a w życiu politycznym w przemoc silniejszego i w arogancję władzy”³¹.

²⁸ Por.: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, w: *Sobór Watykański Drugi...*, 553, 549, 565, 605-607; *Deklaracja o Wolności religijnej*, tamże, 403-407; *Dekret o formacji kapłańskiej*, tamże, 297; *Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym*, tamże, 339, 343, 347, 351.

²⁹ O prawdzie zobacz w następujących punktach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, 88, 91, 105n, 144, 213-217, 1742, 1777, 2104, 2464-2513.

³⁰ JAN PAWEŁ II, *Redemptor hominis*, w: *Encykliki...*, t. I, 5-6; *Veritatis splendor*, tamże, t. II, 533-637. Por. A. SZOSTEK, *Wokół godności, prawdy i miłości*, Lublin 1995.

³¹ JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, 6.

2. 6. Zasada miłości. W chrześcijaństwie zasada miłości ma szczególne miejsce w nauczaniu i w praktyce. Tej zasadzie wiele miejsca poświęcił Sobór Watykański Drugi. Oto główne zagadnienia związane z tą zasadą w dokumentach soborowych:

1 – miłość jest ujęta jako pierwszy dar Boży udzielany przez Ducha Świętego, konieczny do uświęcenia człowieka, wzrasta poprzez sakramenty i praktykowanie cnót, a zwłaszcza rad ewangelicznych;

2 – zagadnienie miłości Boga, Chrystusa, Kościoła do całego Ludu Bożego;

3 – przykazanie miłości jest rozpatrywane jako przykazanie Nowego Testamentu obowiązujące Lud Boży;

4 – miłość małżeńska jest ujęta jako obraz jedności Chrystusa z Kościołem, związana sakramentalnie z miłością Bożą.

Również w Katechizmie Kościoła Katolickiego³² mamy obszerną naukę dotyczącą miłości jako zasady, jako przykazania i jako cnoty. Jest tutaj też rozpatrywana miłość Boga, człowieka, Chrystusa i Maryi matki Jazusa. Oto zasadnicze teksty z tego dokumentu:

Miłość jest cnotą teologiczną, dzięki której miłujemy Boga nade wszystko dla Niego samego, a naszych bliźnich jak siebie samych ze względu na miłość Boga (1822).

Chrystus umarł z miłości dla nas, gdy byliśmy jeszcze „nieprzyjaciółmi” (Rz 5, 10). Pan prosi nas, byśmy jak On miłowali nawet naszych nieprzyjaciół, stali się bliźniami dla najbardziej oddalonych, miłowali dzieci i ubogich jak on sam (1825).

Oto najwspanialszy hymn miłości św. Pawła Apostoła:

Miłość cierpliwa jest,

łaskawa jest.

Miłość nie zazdrości,

nie szuka poklasku,

nie unosi się pychą;

nie dopuszcza się bezwstydu,

nie szuka swego,

nie unosi się gniewem,

nie pamięta złego;

nie cieszy się z niesprawiedliwości,

lecz współwesośli się z prawdą.

Wszystko znosi,

wszystkiemu wierzy,

we wszystkim pokłada nadzieję,

wszystko przetrzyma (1 Kor 13, 4-7).

³² Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 15, 78, 388, 427-428, 481-482, 549-552.

Owocmi miłości są radość, pokój i miłosierdzie. Miłość wymaga dobroci i upomnienia braterskiego; jest życzliwością; rodzi wzajemność; trwa bezinteresowna i hojna. Miłość jest przyjaźnią i komunią (1829).

Papież Jan XXIII swoją encyklikę o pokoju między narodami oparł na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności³³. Podobnie Jan Paweł II w swoich encyklikach³⁴ i w słowie do przedstawicieli ONZ³⁵, mówiąc o prawach człowieka i narodów, podkreślił znaczenie następujących zasad: pokoju, solidarności, wolności i miłości.

Wymieniony tutaj zbiór zasad tworzy pewien system o bogatej treści religijnej i teologicznej oraz filozoficznej i uniwersalnej. System ten ma również aspekt uniwersalny, ogólnoludzki, jakby ponad kulturowy. Na tym fundamencie uniwersalnych wartości Jan Paweł II proponuje budowanie cywilizacji miłości. Z tych zasad wynikają prawa człowieka; prawa człowieka do rodziny i narodu; prawa narodów – przede wszystkim do ich istnienia; prawa do wolności, tolerancji i poszanowania różnorodności. Te zasady dają podstawę do prowadzenia trwałego dialogu między ludźmi i między narodami oraz są fundamentem światopoglądu również i ekologicznego.

Na tym fundamencie uniwersalnych wartości Jan Paweł II proponuje budowanie cywilizacji miłości. Z tych zasad wynikają prawa człowieka (do rodziny i narodu) i prawa narodów (przede wszystkim do ich istnienia), a dalej prawo do wolności, tolerancji, poszanowania różnorodności. Te zasady i prawa, jak już wspomniałem, mają zakotwiczenie w rozumnej naturze człowieka oraz w godności i wartości każdej osoby ludzkiej.

Zasady religijne poznane dzięki Objawieniu i rozpoznawalne filozoficznie dotyczą relacji Bóg – człowiek oraz relacji międzyludzkich i relacji między człowiekiem a całym stworzeniem w świetle wiary. Ujęcie tych zasad w aspekcie antropologicznym i religijnym nie jest przeciwstawne, ale komplementarne.

Wymienione zasady i prawa dają podstawę do prowadzenia trwałego dialogu między ludźmi i między narodami w problematyce nie tylko ekologicznej. Wśród chrześcijan podstawą nadziei na prowadzenie takiego dialogu jest Chrystus i Jego nauka.

³³ Por. Jan XXIII, *Pacem in terris*, w: *Encykliki*, 94-97.

³⁴ JAN PAWEŁ II, *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t.I, 5-6; *Dives in misericordia*, tamże, 78-80; *Redemptoris missio*, 456-457.

³⁵ Por. JAN PAWEŁ II, *Od praw człowieka do praw narodów*, 7, 9.

3. Podstawy wychowania ekologicznego

Podstawą zasadniczą wychowania ekologicznego jest uznanie przyrody, środowiska naturalnego lub środowiska społeczno-przyrodniczego za dobro wspólne każdego człowieka i całej ludzkości. Tym dobrem wspólnym jest zarówno środowisko naturalne jak i środowisko ludzkie. Uznanie środowiska za dobro wspólne powinniśmy wynosić z wychowania w rodzinie oraz w szkole, organizacjach społecznych, politycznych, wspólnotach religijnych i mass mediach. U podstaw tak rozumianego wychowania ekologicznego leży uznanie życia oraz życia i zdrowia człowieka za wartości najwyższe, a w niektórych orientacjach filozoficznych może i za absolutne.

Jan Paweł II w encyklice: *Centesimus Annus* podkreślił między innymi następujące kwestie ekologiczne³⁶:

- człowiek w środowisku przyrodniczym powinien być współpracownikiem Boga w dziele stworzenia, a nie tylko bezwzględny eksploratorem;
- ochrona środowiska naturalnego powinna iść równoległe z ochroną środowiska ludzkiego, co można wyrazić w sformułowaniu: ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego;
- ochrona warunków moralnych ekologii ludzkiej;
- w tym kontekście należy zwrócić uwagę na społeczną ekologię pracy;
- w ekologii ludzkiej podstawową komórką jest rodzina, ujęta jako sanktuarium życia;
- środowisko życia – środowisko społeczno-przyrodnicze ujmuje się jako dobro wspólne lub jako dobra zbiorowe.

Na podstawie powyższych stwierdzeń możnaby wysunąć następujące podstawowe zasady wychowania ekologicznego:

- zasada dobra wspólnego – środowisko społeczno-przyrodnicze ujmuje się jako dobro wspólne lub jako dobra zbiorowe;
- zasada życia – życie ujmuje się jako wartość najwyższą;
- zasada życia i zdrowia człowieka – życie i zdrowie człowieka stanowią również wartości najwyższe.

Z powyższych zasad wynika obowiązek edukacji i wychowania ekologicznego, uwzględniającego kształtowanie wśród ludzi wrażliwości na warość i jakość środowiska; kształtowanie odpowiedzialności za

³⁶ Por. JAN PAWEŁ II, *Centesimus Annus*, w: *Encykliki...*, 504-508; JAN PAWEŁ II, *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju*, Watykan 1990.

stan tego środowiska. Odpowiedzialność za edukację i wychowanie ekologiczne właściwie spoczywa na wszystkich ludziach, a przede wszystkim na: rodzinie, szkole (różnego szczebla), organizacjach społecznych i politycznych, mass mediach, wyznaniach religijnych (religii).

4. Nauki w kontekście zagrożeń środowiskowych

Kierunki badań naukowych zagrożonego środowiska społeczno-przyrodniczego stały się podstawą nowych dyscyplin naukowych, należących do dziedziny nauk ekologicznych. Poniżej zamieszczamy informację o znanych na początku XXI wieku naukach ekologicznych.

Edukacja środowiskowa – wyrażenie to, coraz powszechniej używane w szkolnictwie, oznacza to wszystko, co niesie w swojej treści wyrażenie: edukacja ekologiczna i edukacja sozologiczna oraz pewne aspekty samego terminu szeroko rozumianego środowiska. Dlatego edukacja środowiskowa zawiera w swojej treści następujące aspekty: biologiczny, abiotyczny, sozologiczny i społeczny. Zatem w tak rozumianej edukacji środowiskowej należy uwzględnić, zarówno w procesie nauczania jak i wychowania, podstawową informację dotyczącą systemów żywych prostych i złożonych, elementów abiotycznych środowiska, sposobów i środków ochrony wszystkich elementów środowiskowych oraz znaczenia środowiska społecznego dla całego procesu edukacji środowiskowej.

Nauki ekologiczne – w edukacji ekologicznej bardzo ważną rolę mają tak zwane nauki ekologiczne, które dostarczają nam podstawowej informacji naukowej z wielu ważnych obszarów wchodzących w istotną strukturę środowiska. Czy nauki te można nazywać dziedziną nauk ekologicznych? Prawdopodobnie z czasem należy udzielić uzasadnionej pozytywnej odpowiedzi. Dzisiaj mamy cały szereg nauk ekologicznych, o których tutaj zamieszczamy krótkie informacje.

Ekologia – termin i definicję tej nauki po raz pierwszy podał Ernest Haeckel w 1866 roku. Rozumienie ekologii w ujęciu E. Haeckla (1834-1919) i uściślone przez S. A. Forbesa (1844-1930) w 1895 roku przetrwało do naszych czasów jak podaje Kazimierz A. Dobrowolski³⁷. Ekologia jako nauka biologiczna badająca organizmy flory i fauny w środowiskach biotycznych i abiotycznych jest podstawą kształtu-

³⁷ Por. K. A. DOBROWOLSKI, *Polskie nauki ekologiczne wobec wyzwań globalnych i zadań praktycznych w kraju*, w: *Ziemia domem człowieka*, pod red. J. L. KRAKOWIAKA, BD, Warszawa 1997, 5-14.

cej się w drugiej połowie XX wieku **ekologii człowieka i ekologii społecznej**³⁸.

Ekologia człowieka koncentruje się na badaniu wpływu czynników środowiska społecznego i przyrodniczego na organizm ludzki oraz nad możliwościami jego adaptacji do tego środowiska. Ustala się pogląd, że ekologia człowieka staje się dyscypliną o bardzo szerokim przedmiocie badań (np. por. N. Wolański).

Ekologia społeczna bada zjawiska z pogranicza socjologii, geografii, demografii i ekologii i ekologii człowieka. W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku powstała pilna potrzeba wyodrębnienia dodatkowej dyscypliny naukowej lub rozwiniętego działu ekologii człowieka, a mianowicie – ekologii rodziny ludzkiej.

Sozologia – termin ten pochodzi od greckiego słowa „sodzo”, które oznacza „ochraniać”, „ratować”, „pomagać”. Został on wprowadzony do polskiego słownika naukowego przez Walerego Goetela³⁹ na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Według niego termin ten oznacza naukę o ochronie przyrody, o ochronie naturalnego środowiska człowieka. Znaczenie tego terminu zostało wzbogacone nowymi treściami i tym samym poszerzono jego zakres. Wyrazem tego jest bogata literatura przedmiotowa, a terminu tego używa się – coraz częściej na określenie nauki o ochronie środowiska społeczno-przyrodniczego.

W badaniach naukowych z zakresu sozologii podejmuje się następujące problemy i zagadnienia:

³⁸ Por. T. UMIŃSKI, *Ekologia – środowisko – przyroda*, WsiP, Warszawa 1996, 12-16; H. WIŚNIEWSKI i G. KOWALEWSKI, *Ekologia z ochroną i kształtowaniem środowiska*, AGMEN, Warszawa 1997, 14-18; A. HORST, *Ekologia człowieka*, Warszawa 1976; B. Campbell, *Ekologia człowieka. Historia naszego miejsca w przyrodzie od prehistorii do czasów współczesnych*, tłum. M. A. Bitner, WN PWN, Warszawa 1995; D. KIELCZEWSKI, *Ekologia społeczna*, UwB, Białystok 1998; K. ŁASTOWSKI, *Ekologia a filozofia. Od ekologii biologicznej do ekologii jako wiedzy humanistycznej*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. PAPUZIŃSKIEGO, WSP, Bydgoszcz 1999, 11-54.

³⁹ W. GOETEL, *Sozologia – nauka o ochronie przyrody i jej zasobów*, Kosmos A 15(1966)473-482, przedruk, tamże, 21(1972) z. 1, 31-38; *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości*, Przyroda i Człowiek (Zeszyt specjalny) Opole – Pokrzywna 1995; *Człowiek wobec świata*, pod red. Z. HULLA i W. TULIBACKIEGO, PTF i AR-T, Olsztyn 1996; *Ekofilozofia i bioetyka*, pod red. W. Tyburskiego, TOP Kurier, Toruń 1996; *Ekonomia – ekologia – etyka*, pod red. W. TYBURSKIEGO, TOP Kurier, Toruń 1996.21(1972)31-38; por. J. M. DOŁĘGA, *Z zagadnień sozologii*, w: *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod red. K. KLÓSAKA, t. 4, ATK, Warszawa 1982, 328-327; K. R. MAZURSKI, *Podstawy sozologii*, SUDETY, Wrocław 1998; J. JAROŃ, *Ekologia, sozologia, ekofilozofia, ekoetyka, ekonomia, proekologiczna. Przegląd zagadnień*, HEIODOR, Warszawa 1997.

- opis faktyczny stanu przyrody w Polsce i świecie;
- określenie obiektów, które zanieczyszczają i niszczą środowisko;
- przeprowadzenie badań technicznych i technologicznych w celu wprowadzania urządzeń oczyszczających i technologii nieuciążliwych dla środowiska;
- badanie wpływu zmienionego środowiska na organizmy żywe i na człowieka;
- tworzenie zabezpieczeń prawnych i administracyjnych w skali krajowej i międzynarodowej w celu realizacji programów ochrony środowiska;
- budzenie świadomości moralnej i etycznej wrażliwej na jakość środowiska przyrodniczego i społecznego;
- szukanie środków zmniejszających zanieczyszczenie środowiska i eliminowanie źródeł jego zanieczyszczeń;
- badanie wpływu środowiska na stan psychiczny człowieka;
- prowadzenie medycznych badań nowych jednostek chorobowych, powstałych pod wpływem zmienionego środowiska;
- zabezpieczenie tak zwanych „czystych” rezerw genetycznych;
- wychowanie – na różnych szczeblach edukacji narodowej – w duchu wrażliwości na wartość środowiska człowieka.

Aspekt zakresowy nazwy „sozologia” obejmuje problemy i zagadnienia dotyczące środowiska przyrodniczego i społecznego, w którym żyje człowiek. A zatem dotyczy to przyrody nieożywionej i ożywionej oraz antroposfery. Wszystkie te obszary rozpatrywane są w aspekcie ochrony naturalnych właściwości poszczególnych obiektów przyrodniczych i ich wpływu na życie i zdrowie człowieka. W aspekcie tym, który jest charakterystyczny dla sozologii, mieszczą się badania naturalnych właściwości obiektów przyrody nieożywionej i ożywionej oraz ich właściwości powstałe pod wpływem działalności człowieka. Badania te dotyczą również nowo powstałych właściwości środowiska i ich wpływu na zdrowie i życie człowieka, a także ich wpływu na kondycję biologiczną innych gatunków żyjących na ziemi.

Sozotechnika⁴⁰ – termin ten oznacza całość badań naukowo-technicznych i technologicznych związanych z ochroną środowiska oraz z wprowadzaniem do produkcji nowych technologii nie niszczących środowiska lub przynajmniej nieuciążliwych dla tego środowiska.

⁴⁰ Por. J. BAŃKA, *Zarys filozofii techniki*, UŚ, Katowice 1981; A. KIEPAS, *Moralne wyzwania nauki i techniki*, Warszawa – Katowice – Warszawa 1992; J. SZYMAŃSKI, *Technika a eksperymentalne sprawdzanie praw nauki*, WAW, Poznań 1994; *Człowiek – technika – środowisko. Człowiek współczesny wobec wyzwań końca wieku*, red. naukowy, A. KIEPAS, UŚ, Katowice 1999.

Sozoekonomia⁴¹ – (czasem nosi nazwę ekoekonomia) dział ekonomii zajmujący się kosztami produkcji wraz z nakładami na ochronę środowiska, mieści się to w tak zwanym rachunku sozoekonomicznym przedsiębiorstwa, lub jednostki administracyjnej państwa.

Etyka środowiskowa⁴² – (inne nazwy, to: etyka ekologiczna, ekoetyka) wyrażenie to w środowiskach naukowych w Polsce zaczyna się utrzymywać na oznaczenie nauki zajmującej się zasadami i normami postępowania człowieka wobec środowiska przyrodniczego (biotycznego i abiotycznego) i społecznego. Wyróżnia się w niej kilka orientacji, a mianowicie:

- holistyczną odmianę etyki środowiskowej,
- biocentrycznie zorientowaną etykę środowiskową,
- etykę ochrony zwierząt,
- antropocentryczną odmianę etyki środowiskowej.

Etyka środowiskowa jest w ciągłym rozwoju i pojawiają się coraz to nowe orientacje związane z kierunkami filozoficznymi lub religiami albo z określonym światopoglądem.

Bioetyka⁴³ – jest określona przez Tadeusza Ślipko jako „dział filozoficznej etyki szczegółowej, która ma ustalić oceny i normy (reguły) moralne ważne w dziedzinie działań (aktów ludzkich) polegających na ingerencji w granicznych sytuacjach związanych z zapoczątkowaniem

⁴¹ *Problemy sozologiczne aglomeracji miejsko-przemysłowych. Wybrane zagadnienia*, pod red. Z. MAŁECKIEGO, KIŚPAN, Biuletyn (1993) nr 1; *Problemy sozologiczne aglomeracji miejsko-przemysłowych*. Huta im. Tadeusza Sendzimira, pod red. Z. MAŁECKIEGO, KIŚPAN, Biuletyn (1994) nr 1; J. T. Wimpenny, *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, tłum. K. Kafel, I. Szymaniak, PWE, Warszawa 1995; *Podejmowanie inwestycji proekologicznych i źródła ich finansowania*, pod red. B. POSKROBK, PB, Białystok 1995; *Ekonomia – ekologia – etyka*, pod red. W. TYBURSKIEGO, IF UMK, Toruń 1996; *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*, pod red. G. ANDERSONA i J. ŚLESZYŃSKIEGO, WEiŚ, Białystok 1996.

⁴² Por. W. TYBURSKI, *Etyka i ekologia*, PKE, Toruń 1995; Z. PIĄTEK, *Etyka środowiskowa. Nowe spojrzenie na miejsce człowieka w przyrodzie*, IF UJ, Kraków 1998; *Etyka środowiskowa. Teoretyczne i praktyczne implikacje*, pod red. W. TYBURSKIEGO, IF UMK i PKE, Toruń 1998; A. Pawłowski, *Odpowiedzialność za przyrodę*, WPL, Lublin 1999; J. ŁUKOMSKI, *Próba zbudowania chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, Radom 1998; W. TYBURSKI, *Główne kierunki i zasady etyki środowiskowej*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, dz. cyt., 97-132..

⁴³ Por. T. ŚLIPKO, *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*, ATK, Warszawa 1988; W. BOŁOZ, *Życie w ludzkich rękach – podstawowe zagadnienia bioetyczne*, ATK i ADAM, Warszawa 1997; J. JAROŃ, *Współczesna etyka katolicka i teologia moralna w Polsce w latach 1945-1992*, TOP Kurier, Toruń 1998; tenże, *Bioetyka – Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1999.

życia, jego trwaniem i śmiercią". W Akademii Podlaskiej szerokie badania naukowe w zakresie bioetyki i jej historii prowadzi od wielu lat Józef Jaroń. W UKSW w Warszawie studia nad bioetyką kontynuuje na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Wojciech Bołoz.

Prawodawstwo ekologiczne⁴⁴ – pod tym wyrażeniem rozumie się procesy tworzenia prawa ochrony środowiska, jego wdrażania i egzekwowania. Z prawem ochrony środowiska związane jest jego zarządzanie uwarunkowane środkami finansowym.

Ekofilozofia – jako nowa nauka filozoficzna, ma już bogaty system koncepcji. W tym miejscu nie dokonujemy szczegółowej analizy poszczególnych koncepcji ekofilozofii, a tylko prezentujemy ich rejestr i krótką charakterystykę.

1. Ekofilozofia jako filozofia ekologii⁴⁵ – wyrażenie „filozofia ekologii” w podstawowym znaczeniu funkcjonuje w filozofii nauki i oznacza teorię i metodologię ekologii. W ostatnich dziesiątkach lat XX wieku wyrażenie to zawiera w swojej treści i zakresie wiele elementów z szeroko rozumianych zagadnień filozoficznych i ochrony środowiska. Przykładem takich ujęć są prace Zbigniewa Hulla.

2. Ekofilozofia jako ekologia człowieka⁴⁶ – wyrażenie „ekologia człowieka” zastosowane przez Napoleona Wolańskiego do określenia syntezy wyników badań naukowych z zakresu antropologii przyrodniczej, ekologii i nauk medycznych. W ujęciu tym jest duży zakres zagadnień i refleksji antropologicznych o charakterze filozoficznym.

⁴⁴ Por. R. PACZUSKI, *Prawo ochrony środowiska. Stan prawny na dzień 30 czerwca 1994*, OWBranta, Bydgoszcz 1994; L. ŁUKASZUK, *Międzynarodowe prawo morza*, WN Scholar, Warszawa 1997; D. KIELCZEWSKI, *Mechanizmy rozwoju prawa ochrony środowiska*, UwB, Białystok 1998; *Prawa człowieka w państwie ekologicznym*, pod red. R. SOBAŃSKI, WATK, Warszawa 1998.

⁴⁵ Z. HULL, *Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania*, w: *Filozofia i bioetyka*. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu 5-9 września 1995 r., Sekcja Bioetyki i ekofilozofii, pod red. W. TYBURSKIEGO, TOP Kurier, Toruń 1996, 9-29; por. A. PAPUZIŃSKI, *Metafizyczne dziedzictwo nauki jako problem filozofii ekologii*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, 29-42; *Problemy filozofii ekologii*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. PAPUZIŃSKIEGO, WSP, Bydgoszcz 1999, 55-96.

⁴⁶ N. WOLAŃSKI, *Glossary of terms for human ecology*, Warsaw 1990; *Czynniki rozwoju człowieka. Wstęp do ekologii człowieka*, pod red. N. WOLAŃSKI, PWN, Warszawa 1972; A. HORST, *Ekologia człowieka*, PWN, Warszawa 1976; *Ekologia człowieka. Historia współczesności*, pod red. B. KUŹNICKA, IHN PAN, Warszawa 1995; N. WOLAŃSKI, *Nowoczesność jako sprawność w przystosowaniu człowieka do środowiska*, „Prakseologia” (1992) Nr 1-2, 105-127.

3. Ekofilozofia jako ekologia humanistyczna⁴⁷ – w zapowiedzi Stanisława Zięby – ma prowadzić badania naukowe nad życiem człowieka w jego aspekcie specyficznie ludzkim i osobowym.

4. Ekofilozofia jako ekologia głęboka⁴⁸ – koncepcja ta zawiera zagadnienia filozoficzne nie tylko w założeniach, ale również w rozwiązaniach problemów szczegółowych związanych z kryzysem i katastrofami ekologicznymi oraz z kryzysem moralnym człowieka.

5. Ekofilozofia jako filozofia ekologiczna⁴⁹ – wyrażenie wprowadzone przez Henryka Skolimowskiego, w zestawieniu z takim wyrażeniem, jak „filozofia logiczna”, które już funkcjonuje w słowniku naukowym, może z biegiem czasu uprawomocnić się w języku filozoficznym.

6. Ekofilozofia jako ekozofia T⁵⁰ – jest budowana na filozofii związanej z kierunkami panteistycznymi – zarówno historycznymi, jak i współczesnymi oraz na założeniach ekologii głębokiej.

7. Ekofilozofia jako filozofia kryzysu ekologicznego⁵¹ – orientacja ta dotyczy przede wszystkim zagadnień etycznych, prawnych, politycznych i ekonomicznych związanych z kryzysem ekologicznym oraz ekologii jako nowego paradygmatu polityki.

⁴⁷ Por. S. ZIĘBA, *Ku ekologii humanistycznej*, „Człowiek i Przyroda” (1994) Nr 1, 7-13; *Humanizm ekologiczny*, vol. 1: *Jakiej filozofii potrzebuje ekologia, ochrona przyrody a ochrona człowieka*, pod red. L. PAWŁOWSKIEGO i S. ZIĘBY, WU PL, Lublin 1992; W. TYBURSKI, *Pojednać się z Ziemią. W kręgu zagadnień humanizmu ekologicznego*, IPIR, Toruń 1993; *Humanizm ekologiczny*, vol. 4B: *Technika szansą czy zagrożeniem (aspekty techniczne)*, pod red. Iwo POLLO i Z. M. KOZAKA, WU PL, Lublin 1996; S. ZIĘBA, *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, ZECKUL, Lublin 1998..

⁴⁸ B. DEVAL, G. SESSIONS, *Ekologia głęboka. Życ w przekonaniu, iż Natura coś znaczy*, tłum. E. Margielewicz, Pusty Obłok, Warszawa 1994; R. BZDAK, *Problem możliwości teoretycznego uzasadniania głębokiej ekologii*, w: *Człowiek i środowisko...*, 91-96; A. SYNOWIECKI, *Człowiek – z ziemi wzięty*, „Człowiek i Przyroda” (1994) Nr 1, 41-92; K. WALOSZCZYK, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, WPL, Łódź 1996, 228-241.

⁴⁹ Por. H. SKOLIMOWSKI, *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*, Pusty Obłok, Warszawa 1992; D. KIELCZEWSKI, *Wybrane nurty filozofii ekologicznej*, WFUW, Białystok 1993, 5 -32; K. WALOSZCZYK, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, WPL, Łódź 1996, 207-228; H. SKOLIMOWSKI, *Medytacje*, Astrum, Wrocław 1991; H. SKOLIMOWSKI, *Wizje Nowego Millenium*, Kraków 1999.

⁵⁰ Por. B. DEVAL, G. SESSIONS, *Ekologia głęboka*, 289-293; M. RYSZKIEWICZ, *Matka Ziemia w przyjaznym kosmosie. Gaja i zasada antropiczna w dziejach myśli przyrodniczej*, WN PWN, Warszawa 1994.

⁵¹ Por. ED PHILLIPS, *Crisi in Atmosphere: The greenhouse factor*, D. B. Clark and Co. Phoenix 1990; V. HOSLE, *Philosophie der ökologischen Krise*, C. H. BECK, Munchen 1994; Z. PIĄTEK, *Filozoficzne korzenie kryzysu środowiskowego*, w: *Człowiek i środowisko...*, 43-50.

8. Ekofilozofia jako ujęcie systemowo-informacyjne ekorozwoju⁵² – ujęcie to zawarte w pracach Lesława Michnowskiego znajduje uzasadnienie w prognozach rozwoju człowieka i o założenia zrównoważonego ekorozwoju.

9. Ekofilozofia jako ekologia uniwersalistyczna⁵³ – pojawia się w kontekście ujęć filozofii uniwersalistycznej, a inaczej mówiąc uniwersalizmu, jako metafizologii, prezentowanej w Polsce między innymi w pracach Janusza Kuczyńskiego.

10. Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody⁵⁴ – ujęcie to akcentuje zagadnienia przede wszystkim praktyczne i bioetyczne związane z kryzysem ekologicznym. Koncepcja ta prezentowana jest w literaturze przedmiotowej w Polsce między innymi przez Zbigniewa Łepko i Annę Lemańską.

11. Ekofilozofia jako część filozofii przyrody⁵⁵ – koncepcja ta jest związana z ujęciem filozofii przyrody orientacji arystotelesowsko-tomistycznej, gdzie już wyróżnia się filozofię przyrody nieożywioną (kosmofilozofię) i filozofię przyrody ożywionej (biofilozofię) oraz filozofię środowiska społeczno-przyrodniczego (ekofilozofię).

12. Ekofilozofia jako kulturalistyczna filozofia ekologii reprezentowana przez Andrzeja Papuzińskiego⁵⁶ z Akademii Bydgoskiej.

13. Ekofilozofia jako environmentalizm⁵⁷ – proponowana przez Wiesława Sztumskiego z Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

14. Ekofilozofia jako samodzielna nauka filozoficzna⁵⁸ – o wyrażeniu określonym statucie epistemologicznym i metodologicznym.

⁵² L. MICHNOWSKI, *Jak żyć? Ekorozwój albo...*, WEiŚ, Białystok [brw]; *Ekorozwój szansą przetrwania cywilizacji*. Materiały z konferencji PKE, pod red. B. ZAFAL, M. BIAŁECKIEJ, t. 3, WAG-H, Kraków 1986; L. MICHNOWSKI, *Czy regres człowieczeństwa?* LTN, Warszawa 1999.

⁵³ Por. J. KUCZYŃSKI, *Udomowienie Ziemi. Interpretacja Leszka Kołakowskiego projektu metanoi*, w: *Ziemia naszym domem*, pod red. J. kuczyńskiego, CU UW, Warszawa 1996, 155–178; por. J. KUCZYŃSKI, *Wstęp do uniwersalizmu, t. 1: Ogrodnicy świata*, BD, Warszawa 1998; t. 2: *Młodość Europy i wieczność Polski*, BD, Warszawa 1999.

⁵⁴ Por. Z. ŁEPKO, *Ku ekofilozofii*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 30(1994) Nr 1, 21-34; tenże, *Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody*, w: *Człowiek i środowisko...*, 37-42; A. LEMAŃSKA, *Praktyczna filozofia przyrody alternatywą klasycznej filozofii przyrody*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 33(1997) Nr 1, 133-138.

⁵⁵ Por. J. M. DOŁĘGA, *W kierunku ekofilozofii*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, 19-25.

⁵⁶ Por. A. PAPUZIŃSKI, *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, WSP, Bydgoszcz 1998.

⁵⁷ Por. W. SZTUMSKI, *Environmentalizm i cywilizacja życia*, UŚ, Katowice 1997.

⁵⁸ Por. J. M. DOŁĘGA, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, *Studia Philosophiae Christianae* 32(1996) Nr 1, 270-278; J. M. DOŁĘGA, *Ekologia w teolo-*

W powstających naukach podstawowym zagadnienie jest wypracowanie statusu epistemologicznego i metodologicznego oraz struktury zagadnień merytorycznych stanowiących pewną zwartą logiczną całość. W tym miejscu pomijamy szczegółowe analizy zagadnień metateoretycznych, a jedynie zwróci się uwagę Czytelnika na przedmiot badań ekofilozofii.

Każda nauka ma swoją prehistorię. Podobnie i ekofilozofia ma już swoją prehistorię, a mianowicie wszyscy uczeni zajmujący się zagrożeniami i ochroną środowiska społeczno-przyrodniczego, a zwłaszcza autorzy przytoczonych powyżej koncepcji tej nauki, są prekursorami ekofilozofii. Prace i publikacje tych autorów stanowią już historię nauki, która jeszcze nie istnieje w słownikach i encyklopediach – ekofilozofii.

Biorąc pod uwagę aktualny stan badań naukowych z zakresu ekofilozofii, nie sposób dzisiaj określić definitywnie przedmiotu badań tej nauki. Jednak na podstawie istniejącej literatury i toczących się dyskusji na różnych sympozjach i konferencjach naukowych, można przyjąć robocze określenia przedmiotu ekofilozofii: **przedmiotem badań ekofilozofii jest istota i natura środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz dwustronne związki przyczynowe między antroposferą a środowiskiem (nie tylko biosferą).**

W nurcie określonego myślenia filozoficznego poznanie z zakresu ekofilozofii zmierzałoby do poznania środowiska realnie i faktycznie istniejącego; do poznania w aspektach koniecznościowych i przyczynowych, a nie tylko przygodnych; do uzyskiwania uzasadnień tez ekofilozoficznych racjami logicznymi, ontycznymi, realnymi i przyczynowymi⁵⁹. Inaczej mówiąc: ekofilozofia jest nauką o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego.

Zasadniczym źródłem informacji o środowisku są różne nauki szczegółowe, a szczególnie ekologia i sozologia. Wydobyć problematyki filozoficznej z naukowego obrazu środowiska społeczno-przyrodniczego i kulturowego należy między innymi do zadań ekofilozofii.

Z zagadnień metateoretycznych ekofilozofii wymieniamy tylko te, które stanowią zasadniczą strukturę przedmiotową tej nauki. Do niej

gii i filozofii chrześcijańskiej, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. PAPUZIŃSKIEGO, WSP, Bydgoszcz 1999, 133-163; J. M. DOŁĘGA, *Problematyka ochrony środowiska społeczno-przyrodniczego w sozologii i ekofilozofii*, w: *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J. M. DOŁĘGA i J. W. CZRTOSZEWSKI, WATK, Warszawa 1999, 10-26.

⁵⁹ Por. K. KLÓSAK, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, KŚW, Poznań 1980, 46-49, 105, 113; J. M. DOŁĘGA, *Stosunek ruchu do materii w ujęciu klasycznej filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1986, 29-30.

naależy problematyka ogólnofilozoficzna, antropologiczna, aksjologiczna i edukacyjna dotycząca środowiska społeczno-przyrodniczego łącznie ze środowiskiem kulturowym.

Ogólnofilozoficzna problematyka ekofilozofii⁶⁰ dotyczy istoty i natury środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowych i jakościowych, zmian zachodzących w tych właściwościach oraz związków przyczynowych między antroposferą a biosferą. Chodzi tutaj przede wszystkim o zdanie sprawy z aktualnego stanu środowiska, źródeł zmian zachodzących w tym środowisku, jego wpływu na życie i zdrowie człowieka, jak również szukanie podstaw filozoficznych ochrony tego środowiska. Podstawą do prowadzenia badań w tym zakresie są dane z przyrodniczych nauk szczegółowych i antropologicznych. Podejmowana problematyka ogólnofilozoficzna w ekofilozofii i próby jej rozwiązania są oparte w sensie metodologicznym o tak zwany naukowy obraz świata, w tym przypadku chodzi przede wszystkim o naukowy obraz środowiska społeczno-przyrodniczego.

Antropologiczna problematyka ekofilozofii⁶¹ dotyczy przede wszystkim zagadnień filozoficznych związanych z demografią, ontogenezą, antropopresją, migracją oraz z strukturalnymi elementami antroposfery, do których zalicza się przede wszystkim naukę, technikę i technologię, sztukę i religię. Punktem wyjścia do tego rodzaju badań są dane z antropologii przyrodniczej, filozoficznej, społecznej i kulturowej oraz z ekologii człowieka, sozotechniki, religiologii, filozofii i historii nauki, historii i filozofii kultury. Podejmowana filozoficzna problematyka antropologiczna w ekofilozofii oraz sposoby jej rozwiązywania zależy od przyjmowanych przez autorów systemów filozoficznych.

Aksjologiczna problematyka ekofilozofii⁶² występuje przy wartościowaniu życia, zdrowia człowieka, środowiska. Podstawy wartościowania wypracowywane są w aksjologii lub filozofii bytu. W ra-

⁶⁰ Por. S. ZIĘBA, *Życie w aspekcie ekologicznym*, „Człowiek i przyroda” (1995) Nr 2, 5-21; J. Dębowski, *Filozoficzne źródła refleksji ekofilozoficznych*, WSP, Olsztyn 1996.

⁶¹ Por. N. WOLAŃSKI, *Rozwój biologiczny człowieka*, cz. 1 i 2, wyd. 6, PWN, Warszawa 1986; S. KOWALCZYK, *Zarys filozofii człowieka*, WD, Sandomierz 1990; *Człowiek – osoba – pleć*, pod red. M. Wólcik, IsnR ATK, Warszawa 1998.

⁶² Por. K. KŁOSKOWSKI, *O naczelnym zasadzie etycznej relacji w: Człowiek – środowisko*, w: *Człowiek i środowisko...*, 107-112; W. TYBURSKI, *Etyka środowiskowa a paradygmat antropocentryzmu*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, 65-72; Z. PIĄTEK, *Dylematy etyki środowiskowej*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, 43-64. Ponadto por. 16 artykułów w pracy zbiorowej na temat: *Ekonomia, ekologia, etyka*, pod red. W. TYBURSKI, IFUMK, Toruń 1996; J. ŁUKOMSKI, *Próba zbudowania chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, WDR, Radom 1998.

mach naszej koncepcji ekofilozofii życie oraz życie i zdrowie człowieka ujmujemy jako wartości najwyższe, ale nie absolutne. Natomiast środowisko społeczno-przyrodnicze traktuje się jako wartość podstawową i dobro wspólne. Podstawą takich analiz w tym przypadku jest aksjologia lub filozofia bytu, które są podstawą wypracowania etyki ogólnej oraz etyki środowiskowej, a nawet prawodawstwa ekologicznego. Wydaje się, że wiedza naukowa związana ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym oraz wypracowana i akceptowana etyka środowiskowa mogą stać się podstawą dla ekorozwoju.

Edukacyjna problematyka ekofilozofii⁶³ dotyczy przede wszystkim podstaw filozoficznych wychowania proekologicznego, a ściślej mówiąc wychowania sozologicznego w rodzinie, w szkole, w masmediach, w organizacjach społecznych, religiach oraz w ogólnej edukacji narodowej. Kształtowanie świadomości wrażliwej na wartość środowiska społeczno-przyrodniczego zależy również od programów nauczania w przedszkolach, szkołach podstawowych, średnich i na uczelniach wyższych oraz od powszechnej edukacji ekologicznej dorosłych. Ponadto jest to zadanie dla wszystkich zdających sprawę z jakości aktualnego środowiska i jego wpływu na życie na naszej planecie oraz z jego wpływu na życie i zdrowie człowieka w naszej Ojczyźnie, jak i na całym świecie. Jest to zadanie nie tylko dla filozofów – jak pisze M. Barnier⁶⁴ – ale dla wszystkich mających wpływ na świadomość społeczną w Polsce i w świecie.

Ekoteologia⁶⁵ – postulowana nauka teologiczna zbierająca w całość już opracowane szczegółowe zagadnienia ekologiczne związane

⁶³ Por. *Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu*, pod red. M. R. DUDZIŃSKIEJ i L. PAWŁOWSKIEGO, WU PL, Lublin 1993; *Chronicieć by przetrwać*, pod red. C. NAPIÓRKOWSKIEGO i W. KOCA, WOF, Niepokalanów 1992; *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości*, Przyroda i Człowiek Zeszyt Specjalny, Opole - Pokrzywna 1995; *Edukacja środowiskowa. Agenda 21 – realizacja zadań edukacyjnych*, pod red. D. CICHY, IBE, Warszawa 1997; *Problemy dydaktyki i wychowania w Akademii Rolniczej w Poznaniu*, 14: *Edukacja i świadomość ekologiczna*, ARP, Poznań 1997; I. FUDALI, *Ekologiczne wyzwania regionalnych programów edukacji środowiskowej*, PKE, Kielce 1997; J. FRĄTCZAK, *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*, WSP, Bydgoszcz 1995; J. M. DOŁĘGA, *Znaczenie sozologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej*, w: *Hipoteza ekologii ekologicznej*, pod. red. J.L. KRAKOWIAK, J. M. DOŁĘGA, BD, Warszawa 1999, 53-65.

⁶⁴ M. BARNIER, *Atlas wielkich zagrożeń*, tłum. M. Jarosiewicz, WN-T, Warszawa 1995, 9.

⁶⁵ Por. M. OZOROWSKI, *W kierunku ekoteologii*, w: *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J. M. DOŁĘGI i J. W. CZRZOSZEWSKIEGO, ATK, Warszawa 1999, 252-256; S. Urbański, *Mistyka ekologii ducha ludzkiego*, tamże, 203-221; J. BAJDA, *Grzech eko-*

z teologią, a mianowicie: grzech ekologiczny, ekologiczny rachunek sumienia, zagadnienie zbawienia świata, moralność ekologiczna, rozwój duchowy człowieka i inne – nauka ta świadczy o dużym zainteresowaniu teologów zagadnieniami ekologicznymi.

Polityka ekologiczna⁶⁶ – wyrażenie to oznacza badania naukowe, które dotyczą większych przedziałów czasowych i terytorialnych. W badaniach tych należałoby uwzględnić czas przynajmniej kilku pokoleń, a terytorium, region, kontynent lub całą planetę Ziemię z jej najbliższym otoczeniem kosmicznym. Badania nad świadomością ekologiczną społeczeństwa oraz wdrażanie prawa ekologicznego staje się przedmiotem badań i zainteresowań wielu polityków – naukowców.

Psychologia ekologiczna – nowy dział psychologii zajmujący się wpływem środowiska przyrodniczego i społecznego, a w tym miejskiego i wiejskiego na psychikę człowieka (badania Adama Bieli z KUL-u i Andrzeja Eliasza z WSPS i PAN-u).

Ekomedycyna – nowy dział medycyny zajmujący się wpływem zmieniającego się środowiska na zdrowie człowieka, rozpoznaniem nowych jednostek chorobowych i sposobami ich leczenia (Anna Latawiec UKSW).

Rozwój tych nauk w aspekcie metateoretycznym i merytorycznym przyczyni się do współtworzenia narodowych i uniwersalnych podstaw świadomości znaczenia nowej cywilizacji, dialogu i wychowania ekologicznego.

5. Zakończenie

Wydaje się, że do znamiennych wniosków doszli autorzy pracy: *Przekraczanie granic*, Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows i Jorgen Randers. W rozwoju historii rodzaju ludzkiego wyróżnili oni trzy rewo-

logiczny, tamże, 222-242; J. W. CZRTOŚZEWSKI, *Ekologiczne rachunki sumienia*, tamże, 243-251; M. OZOROWSKI, *Kościół a ekologia*, tamże, 281-283; A. SKOWRONSKI, „Kwestia ekologiczna” w nauczaniu Jana Pawła II, tamże, 284-281; Z. ŚWIERCZEK, *Ekologia – Kościół i Św. Franciszek*, WSDOOF, Kraków 1990; J. GRZESICA, *Ochrona środowiska naturalnego człowieka*, KSJ, Katowice 1993; A. L. SZAAFRAŃSKI, *Chrześcijańskie podstawy ekologii*, ZEC KUL, Lublin 1993; P. KĘDZIERSKI, *Kościół i ekologia*, WSD, Rzeszów 1997.

⁶⁶ Por. S. KOZŁOWSKI, *W drodze do ekorozwoju*, WN PWN, Warszawa 1997, 187-209; *Zasady ekopolityki w rozwoju obszarów wiejskich*, pod red. L. RYSZKOWSKI i S. BALAZY, ZBŚRiL PAN, Poznań 1995; H. LISICKA, *Organizacje ekologiczne w polskich systemach politycznych*, Wrocław 1997; *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy „Zielonych” w Polsce*, pod red. W. MIEŃKOWSKIEGO i przy współpracy P. Glińskiego, IFiS Pan, Warszawa 1999.

lucje: rolniczą, przemysłową i przetrwania. W rewolucji przetrwania wskazują oni na wartości, które naukowcy przyjmują z pewnym wahaniem, a nawet cynizmem. Do tych wartości zaliczają oni następujące⁶⁷:

- perspektywa rozwoju (wizjonerstwo), polegająca na tworzeniu nowych systemów rozwoju w dużej przestrzeni czasowej, przynajmniej kilku pokoleniowej;
- współdziałanie – dotyczy to nie tylko nieformalnej współpracy, ale przede wszystkim powszechnej i to w skali zarówno lokalnej, jak i globalnej;
- prawdomówność – dotyczy wszystkich sfer życia i przekazu informacji dotyczącej środowiska społeczno-przyrodniczego oraz wszelkiej działalności ludzkiej;
- uczenie się – jest podstawą skutecznego działania, ale zgodnego z zasadami rewolucji przetrwania;
- ukochanie – co w języku tradycyjnym i religijnym nazywamy zasadą miłości.

Przyjmując powyższe zasady i wartości autorzy ci dochodzą do następującego spostrzeżenia: *„Żyjąc w systemie, którego reguły, cele i strumienie informacji nakierowane są na pomniejszanie ludzkich wartości, trudno jest mówić o miłości, przyjaźni, szlachetności, zrozumieniu czy solidarności, bądź te cechy praktykować. Jednakże my próbujemy to robić i wzywamy was, byście próbowali również”*⁶⁸.

Nawiązując do idei Jana Pawła II o budowaniu cywilizacji i kultury miłości oraz do metanoi L. Kołakowskiego⁶⁹, należy postawić zasadnicze pytanie: co jest nośnikiem, motorem rozwoju cywilizacyjnego? Jeżeli tym czynnikiem jest wojna, a w XXI wieku terroryzm, to trzeba zmienić paradygmat militarny na paradygmat ekologiczny i pokojowy. Na pewno nie jest to ani proste, ani łatwe, biorąc pod uwagę mentalność człowieka w wymiarze globalnym w XXI wieku.

Wydaje się godny podkreślenia fakt w tym zakończeniu, że autorzy pracy *Przekraczanie granic* w wyniku analiz naukowych i refleksji nad rozwojem ludzkości doszli do zasad znanych w chrześcijaństwie (i nie tylko) od dwóch tysięcy lat.

⁶⁷ Por. D. H. MEADOWS, D. L. MEADOWS, J. RANDERS, *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość?* Warszawa 1995, 195-208.

⁶⁸ Tamże, 206.

⁶⁹ L. KOŁAKOWSKI, Uwagi wstępne. O radykalną zmianę mentalności, w: *Ziemia naszym domem*, pod red. J. KUCZYŃSKI, Warszawa 1996, 5-7.

THE PRINCIPLES OF THE CIVILIZATION OF LIFE, PEACE AND LOVE IN THE FORMULATION OF JOHN PAUL II

Summary

The article contains an analysis of the basic principles of the new civilization of life, that is: peace, solidarity, justice, freedom, truth and love. The author finds the grounds for these principles in the documents of the II Vatican Council, in the Catechism of the Catholic Church and in the teaching of John Paul II. We find here also an analysis of the foundations of ecological education and a characteristic of ecological (environmental) sciences. The article ends with an appeal for the change of the paradigm of the development of civilization from a military one to one of ecology and peace.